

ד"ר מלך שפירא הוא פרופסור באוניברסיטת סקראנטון, פנסלוניה, ומרצה בישיבת חובבי תורה.

האם יש מקום להתיר את הפלגש כפתרון חלקי למצוקת העגונה הזקוקה ליבום?^{*} עיון הסטורי-הלכתי מהדור הקודם

ד"ר מלך שפירא

מול בעיות משפחתיות וסוציולוגיות שונות שהתפשטו בעידן החדש, והשאירו נשים רבות כעגונות, שקדו רבותינו למצוא תקנות לבנות ישראל. תקצר היריעה מהכיל את כל ההצעות שהופיעו, ועדיין מופיעים חדשים לבקרים בימינו אלה.

ברצוני להעיר את לב המעיין להצעה אחת שהועלתה על שלחן מלכים, שכמעט אינה ידועה בין אלה שעוסקים בתחום זה. מעניין הדבר שלא איש הלכה, אלא דוקא היסטוריון, בכתבו על יהדות האורתודוקסית בגרמניה, הוא אשר העיר בקצירת האומר על אודות הצעה זו, אם כי לא מצד החידוש ההלכתי שבה אלא מצד זיקתה ליחסם של גדולי ליטא אל רבני גרמניה המשתקפת בפרשה זו.¹

אין מן הצורך לסקור את כל מרכיבי הנידון, היות שבמכתבו של הרה"ג ר' חיים לויער, המובא להלן, הפרטים פרושים כשמלה.² בקיצור, המציע חשב שאפשר למצוא תקנה לאלה נשים שאי אפשר להן לקבל חליצה במצב כזה שיש חשש שאם לא תמצא תקנה יש מהן שתצאנה לתרבות רעה. התקנה שהוצעה היתה שנשים אלו תדורנה כדרך כל הארץ עם בעליהן, אבל בלי חופה וקדושין כדת משה וישראל.

^{*} תודתי העמוקה נתונה להאי גברא רבא ויקרא, הרב חיים רפפורט שליט"א, שעבר בעין ובעט ביקורת על טיוטה מוקדמת של מאמר זה ונעזרתי על ידו רבות.

¹ ראה Daniel Schwartz, "Early but Opposed—Supported but Late: Two Berlin Seminaries which Attempted to Move Abroad," *Leo Baeck Institute Year Book* 36 (1991), pp. 274ff.
² מצאתי את המכתב במכון ליהדות הגולה, אוניברסיטת בר-אילן, בתיק הרב מנחם קירשבוים. בתוך מכתבו נותן הרב לויער כמה פרטים ביוגרפיים על עצמו. אוסף למה שכתב הוא, שהרב לויער היה רב במנהיים משנת תרפ"ד, סגנו של האב"ד הרה"ג יצחק אונא. הוא נשאר עם קהלתו בימי שלטון הנאצים. אחרי שהרב אונא עלה ארצה בשנת תרצ"ה עברה הנהגת הקהלה לידי הרב לויער, והוא עמד על משמרתו עד שיצא הקצף בליל הבדולח. בראותו שאין עתיד ליהדות גרמניה עבר לשווייץ, והיה לו מזל בזה כי היה אזרח של מדינה זו מימי למודיו באוניברסיטה שם. ראה הרב שלמה רילף, "הקלאוזו במנהיים בשנותיו האחרונות", בתוך משה אונא, למען האחדות והיחוד, ירושלים תשל"ה, עמ' קנב ואילך. נמצא שם מכתבו של הרב לויער אל הרב אונא מסוף שנת 1938, ובו תאור מאורעות ליל הבדולח. לעוד פרטים על הרב לאויער ראה מכתבו של הרב חיים שמעלצר הנדפס בתל תלפיות ב (תשס"א), עמ' 106.

וכאן הבן שואל, הלא פסוק מפורש בתורה הוא ש"לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר יבמה יבא עליה ולקחה לו לאשה ויבמה" (דברים כה, ה)? וא"כ איך אפשר לתקן תקנה או להציע הצעה לעקור דבר שבתורה? אלא שעלה ברעיונו של המציע דבר חדש, והוא לחזור אל היתר הפלגש (שהיתה נהוגה בימי קדם), ולדבריו האיסור בתורה על אשה הזקוקה ליבם הוא שלא תנשא לאיש אחר ולהיות כאשתו לכל דבר, אבל אין שום איסור אם האשה מסכימה להיות פלגשו.

טרם אעתיק את מכתבו של הרב לויער, אציע בזה סקירה קצרה על דבר היתר הפלגש להדיוט, ואציין לכמה מקרים שבהם השתמשו פוסקים בהיתר זה. הנה, ידוע בשערים המצוינים בהלכה המחלוקת בין הרמב"ם (הלכות אישות פ"א ה"ד, מלכים פ"ד ה"ד) הסובר שפלגש מותר רק למלך והראב"ד (הלכות אישות שם)³ והרמב"ן (תשובות הרשב"א המיוחסות להרמב"ן סי' רפד) שפלגש מותר גם להדיוט.⁴ ועיין בשו"ת שארית הצאן (להג"ר יוסף בן נאיים) ח"א סימן ט שאסף איש טהור עוד מתירים, ועליהם יש להוסיף עוד את שו"ת הר"ן, סי' סח, בעל צידה לדרך, מאמר ג כלל ראשון פ"ב, הבית שמואל, אבה"ע סי' כו ס"ק ב, שו"ת הרד"ך, בית ט חדר ח, ושו"ת בנימין זאב, סי' קיב.

והריב"ש, שו"ת סי' שצה, כשהזכיר העובדה שהיו "נוהגים בה בספרד בפרהסיא", העיד "שהרבה מן הגדולים הראשונים ז"ל הלכו בזה הדעת." ויש להעיר שאפילו בדורות האחרונים היו פוסקים שזגלו בשיטת הראב"ד והרמב"ן, וכמה מהם נזכרו במכתבו של הרב לויער. ולא אמנע טוב מלהזכיר עוד את רבינו הגדול מהר"ש משאש שהסכים עם שנים מגדולי מרוקו (דבריהם יצוטטו להלן) "שאיין בפלגש להדיוט שום איסור רק מפני שהיא בושא מלטבול, ואם תטבול אין בזה שום איסור." וכעין זה כתב הרה"ג ר' יחיא שניאור בשו"ת יש מאין חלק ג עמ' לח-לט.

ומאחר שראינו שיש מחלוקת בדבר, ואי אפשר לומר שדבריהם של החולקים על הרמב"ם נדחו מההלכה, אין מן התימה שהיו פוסקים שהציעו הצעות שונות על יסוד שיטת הראב"ד והרמב"ן והשתמשו עם היתר הפלגש כדי למצוא תרופה לנשים אומללות שהיו מעונות בכבלי העיגון. לדוגמא, הגר"פ ברדוגו נשאל אודות איש שהיה נשוי ונאנס ע"י השררה להמיר דתו וגירש את אשתו והלה נתקדשה עם אחר ושוב נתגרשה ממנו ועכשיו רוצה בעלה הראשון לקחתה עוד הפעם (והתורה אמרה "לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה וגו'") (דברים כד, ד), והגרפ"ב התיר לה להיות פלגשו באם יסכימו שאר מורי הוראה במכנאס ופאס להוראתו (שו"ת נפת צופים, חלק אה"ע"ז סי' יג). ובא רעהו, הגאון הגדול המלאך רפאל ברדוגו, והסכים עמו (שו"ת משפטים ישרים, סי' קע).

וצופה הייתי להגרד"צ הופמן שנשאל על דבר כהן שנשא נכרית בערכאות והנכרית רצתה להתגייר ולישא את הכהן כדת משה וישראל, והיה יסוד לחשוש שאם יסרב הב"ד לגייר אותה שתחלה ותשתגע. אע"פ שכהן אסור בגיורת, פסק הגרד"צ"ה שמותר לגייר אותה כי איסור זה פחות הוא מהאיסור להיות נשוי עם נכרית. והוסיף הגרד"צ"ה שהיות שאי אפשר לסדר להם קידושין, עליה לחיות עם בעלה בנשואי ערכאות (שו"ת מלמד להועיל, חלק ג סי' ח). בתוך תשובתו ציין לתשובותיהם המפורסמות של המהר"ם מפדואה (סי' יט) והגר"עב"ץ (ח"ב סי' טו) שלדידם אין איסור בפילגש להדיוט, ובמקרה כזה פשוט שאין הבדל בין נשואי ערכאות ופלגשות. בתשובה אחרת, שו"ת מלמד להועיל חלק ג סי'

³ לפי הריב"ש, שו"ת סי' שצה, והרדב"ו, שו"ת ח"ד סי' רכה, אליבא דהראב"ד אין מלקות או לאו, אבל יש איסור דרבנן. אבל כנראה רוב הפוסקים שדנו בדבריו סוברים שלפי הראב"ד אין איסור כלל, לא מדאורייתא ולא מדרבנן.

⁴ הרמב"ן נקט שאפילו הרמב"ם אינו אוסר פלגש להדיוט, וכנראה היה לו גירסא אחרת בהלכות מלכים, כפי שהעיר הכ"מ בהלכות אישות שם.

טו, כתב הגרדצ"ה בזה"ל: "הנה אף שאין מגלין דבר זה אלא לצנועין, לא ידענא אם יש בזה איסורא רבה כל כך שיושב עם אשה בציפילעהע בלא קידושין, דלכאורה יש לדמות דבר זה ליושב עם פלגש". בתשובה זו הדגיש הגרדצ"ה שיש הבדל חשוב בין נשואי ציפילעהע [אזרחיים] ופלגשות, שבציפילעהע רוצה האיש שתהא אשתו לכל דבר ובכל זאת אינו מקדש אותה על פי הלכה ובמעשה זו מבטל בפומבי כל ענין הקידושין, אבל מי שלוקח פלגש אינו רוצה שתהא אשתו ואינו מבטל את ההלכה. ויש להעיר, דהגם שדברים אלו נכונים כשלעצמם, צע"ג אם אפשר לומר שהם מתאימים למקרים הנידונים בתשובתו הראשונה של הגרדצ"ה, שבתשובה זו ההצעה לחיות בציפילעהע באה ע"י הפוסק, ובמקרה כזה נראה ברור שנשואין ע"י ציפילעהע ופלגשות היינו הך. ולא בכדי העיר הגרדצ"ה להגאונים המהר"ם מפדואה והריעב"ץ שהתירו את פלגש.⁵

דברי הגרדצ"ה לא נדחו מן ההלכה, ומפוסקי זמננו היו שאימצו את דבריו במקרים שונים של שעת הדחק. לך נא וראה מש"כ הגאון הרב שלמה גורן בתשובה שנדפסה בזמן האחרון (תחומין כג [תשס"ג], עמ' 180 ואילך), ודנה במקרה המפורסם של הלן זיידמן שהרעיש את עולם התורה בשנת תש"ל. הגר"ש גורן מבאר למה ועל מה גייר אותה, והלא היתה נשואה לכהן ודעתה היתה להשאיר אתו אפילו אחרי הגיור. לדעת הגר"ש גורן, ושני בתי דינים שעסקו בנושא, מותר היה לגייר אותה כדי להציל את שניהם מאיסורי תורה חמורים, והב"ד הודיע לה, כמו בתשובת הגרדצ"ה, שאסור לה להנשא על פי דת ישראל להאיש אתו היתה חיה וילדה ממנו בנים, אבל מותר לה לחיות אתו כפלגשו. בסוף דבריו הזכיר הגרש"ג את תשובת הגרדצ"ה כתנא דמסייע לדבריו.

הגר"מ מלכה, רב ראשי וראב"ד בפתח תקוה, נשאל גם כן אודות כהן שהיה דר עם גיורת ויש לו ילדים ממנה. האשה נתגיירה ביחד עם הילדים והרב צוה עליה להפרד מבעלה, אולם דא עקא, שאע"פ שהזוג החליטו להיות שומרי תורה ומצוות קשה עליהם הפרידה, והשאלה היתה האם אפשר לה להשאיר עם בעלה. כמו הגרש"ג, גם הגר"מ מלכה סמך על דברי הגאון בעל מלמד להועיל, ואלו דבריו: "מכאן אתה לומד לנדו"ד, אע"פ שאשה זו נתגיירה כדמו", הרי היא עדיין אסורה לבעלה זה הכהן, אבל בלי קדושין יכול לחיות עמה בתור פלגש, ומכיון שאינה עוד בת בנים, וגם היא כבר חיה בבני ברק תוך אנשים חרדים, ואין חשש לעבור על איסור נדה וטבילה, תו אין כאן חשש כל שהוא, והבעל יהיה מנוע לעלות לעלות לדוכן ולס"ת ראשון בתור כהן. ותול"מ" (והשיב משה, סימן עא). והגאון ממכנאס ובסוף ימיו רב ראשי בחיפה, מהר"י משאש, בספרו הנחמד אוצר המכתבים סי' תמו, בדברו אודות כהן שהיה נשוי עם נכרית בבי דינא דמלכות, וא"א לכוף אותו לגרשה, ג"כ סבר (להלכה ולא למעשה) שכדי שלא ישאר כל ימיו בעבירות חמורות, וכדי שבניו יהיו יהודים, טוב לגיירה ולעבור רק על איסור ספק זונה (כי אין כוונה ודאית בזה"ל).

מכל הלין מתבאר שאפילו כשההלכה היתה נראה ברורה לאיסורא, היו מגדולי ישראל שחפשו כל הדרכים והצדדים, טרחו ויגעו והכניסו את עצמם בפירצות דחוקות כדי למצוא

⁵ הוראה כעין זו של הגרדצ"ה מצאתי בתשובות מערכי לב, סי' עב, להגר"ל צירלסאהן, הגאון מקעשנוב. לפניו בא מקרה בגיורת שרצתה להתחתן עם בחור כהן והיה שעת הדחק גדול (כמבואר בתשובתו), והגר"ל צ"צ, בהתחשב עם כמה נימוקים, התיר את הדבר, והתיר אפילו לסדר חופה וקידושין עבורם, כי זה היה כרוך בשעת הדחק. ונראה ברור שאם היה אפשר לסדר את הדבר בלי חופה וקידושין, ודאי היה פוסק כהגרדצ"ה שעליהם לחיות ביחד בנישואין אזרחיים. וסיים את תשובתו בזה"ל: "על כת"ר להודיע מתחלה להחתן שמיים שאחר החופה נהו פסול לדוכן ולעליה ראשון לתורה וכדומה, כדנקטינן בשו"ע (או"ח קכח, מ), ושכל זרעו מגיורת זו עד סוף כל הדורות יהיו חללים."

היתר בשעת הדחק ובמקום עיגון. הצד השווה שביניהם הוא שכולם העלו את היתר הפלגש בתור מזור ותרופה חלקית למצב בלתי רצוי (בבחינת "בחירת הרע במיעוטו").

כמובן, אנכי הקטן אינני מתיימר להיות מליץ יושר על שיטות אלו, וההכרעה בדברים חמורים אלה נתונה אך ורק לגדולי הדור. וכדאי לצטט מדבריו של רבינו הרדב"ז (שו"ת חלק ד סי' רכה) וז"ל: "והו' יודע שאפילו הרמב"ן המתיר אם היה בזמניו זה שהם פרוצים בשפחות ובביאות אסורות היה גם הוא אוסר." ודבר ה' בפיהו אמת כי הרמב"ן בתשובתו הנ"ל כתב שאע"פ שמעיקר הדין הדבר מותר, "במקומך תזהירם מן הפלגש שאם ידעו ההיתר יזנו ויפרצו ויבואו עליהן בנדותן." ועל דבריו הנ"ל של הרדב"ז כתב מהר"י מסלתון (שו"ת וזאת ליהודה, אה"ע סי' ז) וז"ל: "ואם הרדב"ז ז"ל שכתב כן בזמנו כ"ש אנן בזמניו זה דבעוה"ר הדור פרוץ יותר ויותר והחופשיות פרצה ופשתה המספחת וניח"ל בהפקרא ושביק התירא ואכיל איסורא יש לחוש ביותר ולא להתיר להם."

גם בנדו"ד, דהיינו ההצעה שזקוקה ליבם מותרת להיות פלגש, הנה הגר"ח"ע בתשובתו אל הג"ר צבי קליין, דיין בק"ק עדת ישראל בברלין, אחרי שסתר את דבריו של הרב לויער מצד ההלכה, הוסיף שלדבר על היתר הפלגש בדורנו הוא "פירצה גדולה בקדושת האישיות ובפרט בימינו אלה שתמלא הארץ זמה" (שו"ת אחיעזר, ח"ג סי' כג).⁶ ואם כך אמרו בדורות שלפנינו, מה נאמר אנו בדור פרוץ זה שמשוקע הוא במ"ט שערי טומאה. לכן ברור הוא שאפילו כשמדובר במקרים מיוחדים צריך כל פוסק לישוב שבעה נקיים טרם יתיר דבר שייראה תמוה בעיני ההמון ומה גם שיאמרו כבר התירו פרושים וכו'.

טרם אכלה את הקדמתי, ארשה לעצמי להעיר הערה השקפתית. בודאי ישנם שואלים מה בין ענין הפלגש לשאר מחלוקות בתורה. הלא אם רב בארצות הברית היה בא להתיר באופן גורף את הפלגש תהיה כל המדינה כמרקחה והרבנים שומרי משמרת הקודש לא היו יושבים בחיבוק ידים אלא היו לוחמים מלחמת ה' נגד הרב המתיר. ולמה? האם אין רשות להרב המתיר לסמוך על שיטה מסוימת בראשונים ואחרונים, כמו בשאר עניני התורה השנויים במחלוקת, וא"כ מה כל הרעש כשמדובר בפלגש? התשובה היא שבזמננו כל הענין של פלגש נראה אנכרוניסטי ומתן היתר לעריות.⁷ ואין זה מן התימה שאי אפשר למצוא אשה כשרה שתסכים להיות פלגש. ושמא יטעון הטוען שכל זה אינו אלא בגלל שבלענו מ"מוסר" העמים וזה אינו לשבח אלא לגנאי, ולו חיינו בסביבה תורנית טהורה לא היינו מרגישים ככה, וחובה על הפוסקים לדון בענין זה בלי לשים לב למה שה"עולם" יאמר, ושומה עלינו ללכת רק בדרכי התורה.

⁶ ראה Hermann Klein, "Zwei Gutachten zur Frage der Ehreform," *Nachlath Zwi* 3 (1933), pp. 289-297. ישנם עוד מכתבים מהגר"ח"ע אודות ההצעה שדן בה הרב לויער, ראה אגרות ר' חיים עזר, חלק א סי' שצה-שצו. בסי' שצו הגיב הגר"ח"ע על עוד הצעה שמטרתה היתה להציל את אלו הנשים שהיו זקוקות לחליצה. לפי הצעה זו אפשר להתיר חליצה על ידי שליח של היבמה. הגר"ח"ע אינו מזכיר את שמו של המתיר, והוא היה הג"ר אברהם אהרן יודעלאוויץ, מח"ס שו"ת בית אב ובשנותיו הראשונות בניו יורק ר"מ בישיבת ר' יצחק אלחנן. ראה דב בער שווארץ, ארצות החיים, ניו יורק תשנ"ב, עמ' יב ע"א: "ויהי כאשר יצא ספרו זה לאור [אב בחכמה, ניו יורק תרפ"ז], הטיל רעש גדול בין גדולי ההוראה בארץ ובהו"ל, כי פסק שם נגד הקבלה והמסורת של רבותינו ז"ל, ותמהו על גאון עצום זה אשר כל ימיו לחם והכה על קרקדון של המחזשים והמתקנים המגלים פנים בתורה שלא כהלכה מקדם, מה ראה לפסוק ככה, אמנם ה' זה רק כשגגה היוצא מלפני השליט." ראה גם מש"כ הגר"ב"צ עזריאל בקונטרס שליחות בחליצה, שנדפס בשו"ת משפטי עזריאל, חלק אבה"ע סי' פח.

⁷ וראה מש"כ הג"ר יחיאל יעקב וויינברג במקרה של אשה הזקוקה ליבם, אלא שלפי כמה דעות האח היה פסול לחליצה: "הענין נוגע לפק"ב של אשה צעירה, והיה רב שוטה שהציע ליבם ולגרש אחרי הבעילה. הוצרכתי ללחום נגד רעיון מוזהם זה. השבוי"ו והח"ס ואפילו הגר"ח"ע ז"ל נותנים עצה זו, אבל בימינו הוא דבר מבהיל ועלול לעורר סערה." כתבי הגאון רבי יחיאל יעקב וויינברג, חלק א סי' מ (ההדגשות שלי).

אולם באמת אין גישה זו הולמת את השקפת התורה כפי שהיא באה לידי ביטוי בדברי גדולי חכמיה. התורה היא תורת חיים ואי אפשר שלא תתייחס למה שקורה בעולם, התורה איננה פעילה בתוך חלל ריק, והערכים המוסריים השוררים בעולם המודרני, למרות שאין בכוחם לדחות את ההלכה ולבטלה ח"ו, מ"מ גם הם צריכים להיות מרכיבים חיוניים בהשקו"ט והשיקולים הרב-צדדיים המובילים אל ההכרעה והפסק דין. על כן אי אפשר לרבנים היושבים על מדין בימינו להעלים עין מההתקדמות בתפיסת ערכים מוסריים בעולם ורגשות הציבור הרחב לפגיעה בערכים אלו. הפוסק צריך להיות ער לכל זה ואפילו מושפע ממנו.

שמה תאמר מי שמך לאיש לחדש דברים בעולם, הנה לא אנוכי הדל הוא שקבעתי את נכונות גישה זו. הביטו וראו את מה שכתב רבינו הגדול הגאון ר' יחיאל יעקב וויינברג וז"ל: "ואגלה להדר"ג [הגרא"י אונטרמן] מה שבלבי: שמקום שיש מחלוקת הראשונים צריכים הרבנים להכריע נגד אותה הדעה, שהיא רחוקה מדעת הבריות וגורמת לזלזול וללעג נגד תוה"ק" (כתבי הגאון רבי יחיאל יעקב וויינברג, חלק א סי' לב). הרי דבריו מפורשים: דעת הבריות צריכה להשפיע על דעת תורה! ומי יבוא אחרי המלך.⁸ וכיהודה ועוד לקרא יש להביא גם את מה שכתב הרה"ג ר' שלמה אבינר, שגם הוא אימץ לעצמו את שיטה זו, והרי שני נביאים מתנבאים כמעט בסגנון אחד: "וברור שבהלכה פנים לכאן ולכאן. לכן כיוון שנתיבים אלה הם נתיבים מוסריים יותר, עלינו להכריע על פיהם. לפעמים ההלכה מוכרעת, בגלל שעת הדחק, ולפעמים ההלכה מוכרעת כי כך המנהג. אם כן, בימינו 'המנהג' הוא להיות מוסרי. . . . יש גם מושגים מוסריים המשתנים על פי המציאות. אב הסוטר לבנו הקטן, אינו דומה לאב הסוטר לבנו בן השמונה עשרה. האם סטירת לחי לבנו היא מעשה מוסרי או לא מוסרי? תלוי בנסיבות. לא כל הכרעות הפוסקים הן הכרעות נצחיות. . . . במצבנו כיום ישנם שיקולים מוסריים שמצטרפים להכרעותינו ההלכתיות" (עם וארצו, ירושלים תשס"ב, חלק ב עמ' 436–437).⁹

לאחרי דברי הקדמה אלו ופרישת הרקע לפני המעיין, מוגש בזה את מכתב הרב לוי ער שייעדנו מראש.

. . . לסדר הקולות יחדלון שנת תרצ"ג פה מאננהיים יע"א

שלום וברכה לכבוד הרב הגאון מופת דורנו מרן ר' חיים עוזר גראדזענסקי שליט"א ראש ואב"ד בעיר ואם בישראל ק"ק ווילנא יע"א

אל נא יאשם את נפשי על כי הרהבתי בנפשי ע"ז לגשת את הקדש ולשחר את פני הדר"ג נ"י לשום עיניו הטהורות על דברי ולהשיבני, כי תורה היא וללמוד אני צריך, וממנו תצא תורה לישראל, ויורנו נא במדת טובו וענותנותו כדת מה לעשות.

⁸ וראה מש"כ בשרידי אש, חלק ג סי' ו: "ובכלל, יש לנו לשקוד על תקנות בנות ישראל שלא תהי' הפקר, והרי כל עיקרה של גזירת רגמ"ה הי' בשביל תקנות בנות ישראל, ובוה הציל אותנו מהתלוננות הנשים שבזמננו (ודי לחכם שכמותו) ומלעג האומות שאמרו, שבדיני ישראל האשה נחשבת כשפחה כנענית וכדי בויון וקצף. "ויש להעיר עוד ממ"ש בשרידי אש, חלק ג סי' צו, ע"ד התחשבות בדעת הבריות בהכרעת ההלכה, לענין הרדמת תינוק בברית מילה, וז"ל: "ואם מפילים עליו תרדמה הרי הוא כאבן דומם ואין מקימים ברית עם אבן, וכריתת הערלה לתינוק ישן בעיני הבריות כמעשה חבלה ולא כהכנסה לבריתו של א"א."

⁹ דבריהם של שני גדולים אלו הם בניגוד להצהרתו של הרה"ג ר' יהודה דוד בלייך: "The halakhic enterprise, of necessity, proceeds without reference or openness to, much less acceptance or rejection of, modernity. Modernity is irrelevant to the formulation of halakhic determinations?" *Contemporary Halakhic Problems* (New York, 1995), vol. 4, p. xvii (emphasis added).

הנה זה שבועות אחדים אשר הריץ הרב צבי קליין נ"י מברלין להדר"ג נ"י את שאלתו, אם יש תקנה לאשה הזקוקה ליבם, המעגן אותה על לא דבר, להנשא לאיש זר בנשיאת ציווילעהע ובלא חופה וקדושין, דהיינו שתהיה רק פלגשו. והרב הנ"ל הטעים את דבריו להדר"ג נ"י טרם יבא הצד שכנגדו, והדר"ג נ"י השיב להרב צבי קליין נ"י את תשובתו לפסק הלכה, והתשובה הזאת, אף כי כלתה וגם נכספה נפשי לקראתה, לא ראיתה כולה, אפס קצתה. וז"ל הדר"ג נ"י בתשובתו הרמה: "נצטערתי מאד על כל הענין, אוי לנו שהגיענו ימים כאלה שגברה שכחת התורה ובאים בקלות ראש להתיר אסורים חמורים כמו יבמה לשוק, והיטב רומכ"ת לעשות בעמדו על הפרק ולפרסם את האיסור, "עכ"ד.

מכותלי מכתב הדר"ג נ"י נראה בעליל כי הרב קליין שפך עלי ועל חברי הרב מעלכיץ נ"י בבייטהען את כוס חמתו, כאלו באנו ח"ו להתיר איסורים, דברים אשר לא עלה על לבי מעולם. כל באי שער עירי יודעים שאינני ח"ו מן כת הנאורים, ואדרבה — ובמקום שאין מכירים מותר לומר וכו'.¹⁰ הנה כבר סמכו עלי את ידיהם הגאונים הצדיקים אשר המה בארץ החיים, הגאון ר' אליעזר דייטש זצ"ל האב"ד דק"ק באניהאד, מדינת אונגארן, בעל מחבר ספרי תבואות השדה וש"ת פרי השדה ועוד, והגאון ר' דוד צבי האפפמאנן זצ"ל שהיה מנהל בית המדרש לרבנים בברלין. טעמי לא פג וריחי לא נמר, מתורתי לא שטיתי, כי אלה תשוקתי, וזאת נחמתי וסגולתי. כפי הנראה החשיך הרב קליין נ"י את המאורות וכתב להדר"ג נ"י דברים שלא כהיותן כדי להצדיק את מעשהו, ובאמת מעשה שהיה כך היה:

רב אחד נאורי באשכנז, אהוב מאד בעיני ההמון, כתב מאמר ארוך במכ"ע היו"ל בברעסלוי, אשר בו שפך בוז על גדולי דורנו על שאינם מעלים תרופה לבנות ישראל העגונות האומללות, ובפרט לאלה הנשים הזקוקות ליבם, אשר עיניהן צופיות להנשא ומיחלות לחליצה, ותוחלתן נכזבה מפני שהיבם במדינת הים או מפני שהוא נותן עיניו בממון ומעגן בת ישראל על לא חמס בכפה, הצרי אין בגלעד?

ומפני שהרב הנאורי הזה חביב מאד בעיני ההמון, כמו שאמרתי, ודבריו נשמעים למרחוק, ע"כ עמד נגדו בעל הבית אחד במדינת שלעזיען, איש חשוב מאד וכן תורה, ויצא הלבליר הלזה בקולמוסו בעטו עט סופר מהיר וכתב ג"כ במכ"ע היו"ל בברעסלוי מאמר ארוך, ותמצית דבריו היתה לאמר: הגיע הזמן שגדולי התורה ימתקו סוד ויעצו עצה כדת מה לעשות, כדי שלא להרבות ממזרים בישראל, לשקוד לתקנת בנות ישראל ובפרט לאלה הנשים האמללות הזקוקות ליבם וא"א להן בשום אופן לקבל חליצה, התשבנה גלמודות ונעזבות עד שיתלבנו ראשיהן, האם אין תקנה למחלתן? הלא דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. וכדי שלא תצאנה בנות ישראל לתרבות רעה ושלא להרבות ממזרים בישראל, הציע בעל הבית הזה להתיר אותן הנשים מכבלי העגון באופן שיתירו להן חכמי הדור להנשא לאיש זר, לא בחופה וקדושין רק ע"י ציווילעהע, ותדור האשה הזאת עם האיש בתורת פלגש לדעת הפוסקים המתירים פלגש להדיוט.

והנה אך יצא יצאה מאמר הזה מתחת מכבש הדפוס, חגר הרב מערצבאך נ"י בדרמשטאדט את מתניו וכתב מאמר ב"האיזראעליט" הפרנקפורטי נגד בעל הבית הלזה להוכיח, שכל דבריו אין להם שחר.

אחריו קם הרב מעלכיץ בבייטהען וכתב מאמר להצדיק את דברי בעל הבית הנ"ל, ואף כי הרב הזה הוא ירא שמים באמת ובלב תמים, בעל מדות ישרות, אהוב למעלה ונחמד למטה, לא קבל עורך האיזראעליט את מאמרו להדפיסו בעתונו, ע"כ פרסם הרב מעלכיץ נ"י את מאמרו במכ"ע היו"ל בברעסלוי.

¹⁰ ראה נדרים סב ע"א.

האמת אגיד ולא אבוש שהרבה נצטערת בראותי שדברים העומדים ברומו של עולם, ענינים הנוגעים לטהרת המשפחה יודפסו בעתונים המיועדים להדוטים ולעמי הארץ, אמנם [ה]הכרח לא יגונה ולא ישובח. בעל הבית הנ"ל היה נלחץ להשיב על דבריו של הרב הנאור (!) וגם הרב מעלכיץ היה נלחץ להגן בעד ידידו הנ"ל, אמנם על דא ודאי קא בכינא בקראי מאמרו של הרב קליין נ"י בהאיזראעליט, אשר בו שפך את כל כוס חמתו על הרב מעלכיץ נ"י והאכילהו מרורים, כאלו הוא אחד מן המתחדשים בעם המפירים דת, ובאמת לא כן הוא. הרב קליין שם את הרב מעלכיץ למשל ולשנינה בעיני הבריות, ושיחו בו יושבי שער. למשל הוא אומר: "נור דורך איהרע אונגליקליכע אונוויססענהייט זינד דיא בייטענער העררען אימשטאַנדע, איננע פראגע פאן זאלכער טראַגווייטע אין אייניגען צייטונגזאטריקעלן אבצוטון. ווארען זיא ניכט זא אונוויססענד, זא מיססטע מאן איהר פאָרגעהען אַלז פּריוואַהל בעצייכנען,"¹¹ וכו'.

כדי להכות על קדקדו של הרב מעלכיץ שכח הרב קליין נ"י לחלק בין אשת איש שזנתה ובין שומרת יבם שזנתה, וכן שכח החילוק בין פלגש לזונה, וזיל קרי בי רב הוא. מה נאמנו דברי חכמז"ל: לפי שבא לכלל כעס בא לכלל טעות ונתעלמה ממנו הלכות וכו'.¹² והשנאה מקלקלת את השורה. לא לחינם אמרו חכמז"ל באבות [ב, י], יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך ואל תהי נוח לכעוס, וכפירושו של הברטנורא שם.

הרב מעלכיץ הורה לדעת ולחלק בין אם השומרת יבם נתקדשה בקדושין לאיש זר או אם היא רק מיוחדת לו, דהיינו שתהי' לו לפלגש, ועל זאת הרעיש עליו הרב קליין עולמות וקרא עליו בפומבי, "עם הארץ", "עהע-רעפארמער" וכדומה, והלבין את פני חברו ברבים. ומה יענה הרב קליין לדברי המהרש"א במס' סוטה יח ע"ב וכה דבריו שם בתוס' ד"ה אמרי במערבא, בא"ד וכהנת היתה כו' אף לא מכות כו' עכ"ל, דלא מחייבא מלקות דרך זנות, דלא תהי' אשת וגו' דרך הויה וקדושין קמייירי, ומש"ה קאמר אף יבמת כהן מותרת לביתה דקי"ל פנוי הבא על הפנויה לא עשתה זונה, ע"כ. ומעתה אשאלה שאלת תם, מי הוא העם הארץ? ועי' בשו"ת מהרש"ם ח"א סי' קסא.

כבוד הדר"ג נ"י בתשובתו הרמה להרב קליין נ"י כתב בזה"ל: "ויפרסם כ"ת גם בשמי דעתי דעת תורה שאין היתר ע"י ציווילעהע ביבמה לשוק [דאיסור יבמה לשוק] במקומה עומדת ורק שנתהווה גם איסור פלגש לדעת הרמב"ם ואקוה שבוודאי ישמעו לקונם [צ"ל לקולם] כתורה ולא יתירו ח"ו איסורים חמורים אחרי שיתברר להם שזהו איסור תורה יבמה לשוק ואין יבמה ניתרת לשוק בלי חליצה," עכ"ל.¹³

הדר"ג נ"י פסק כאן הלכה למעשה על שאלתו של הרב דר. קליין נ"י, אמנם אנכי לא באתי לשאול את פי הדר"ג נ"י, אם יבמה לשוק אסורה באיסור תורה או אם היא מותרת אף מדרבנן אם היא נשאת ע"י ציווילעהע בלבד ובלא חופה וקדושין לאיש זר, כי לא על הרב קליין ולא על קטן כמוני להציע שאלות כאלה, העומדות ברומו של עולם ונוגעות לכלל ישראל, לפני גדולי הדור, אשר מפיהם אנו חיים. אמנם זאת שאלתי ובקשתי מלפני הדר"ג נ"י לתת לי פשר דבר: יודעים אנחנו את בעל הבית הנזכר ואת הרב מעלכיץ שהם אנשים חשובים, יראים ושלמים ומדקדקים במצות וכל כוונתם לשם שמים, ובהתעטף עליהם נפשם בראותם את עני עמם, שכמה וכמה מבנות ישראל יצאו לתרבות רעה מפני צער העגון וכאשר היו נלחצים טענות דבר מה על דברי הרב הנואר (!) הנ"ל, קמו האנשים

¹¹ תרגום: רק הודות להעם הארציות שלהם, יכולים האדונים מבייטען לדחות, במאמרים אחדים בעתונים, שאלה חשובה כזאת. אלמלא הבורות שלהם, היינו מחויבים לכנות את מעשיהם כתופעה של קלות.

¹² ראה ספרי במדבר, פיסקא קנז, ורש"י לבמדבר לא, כא.

¹³ ראה אגרות ר' חיים עוזר, חלק א סימן שצד.

האלה הישרים בלבותם, והציעו את דבריהם בתורת עצה היעוצה כדת מה לעשות, אם יש לתקן דבר מה לאלה הנשים האמללות להתיר להן להנשה ע"י ציווילעהע בלבד. האמת היא שהרמב"ם בה' מלכים [פ"ד ה"ד] אוסר פלגש להדיוט, אמנם רוב הפוסקים חולקים על הרמב"ם בזה, ובתוספתא עדיות פרק א' משנה ה' נאמר "לא הזכרו דברי היחיד בין המרובים, אלא שמא הוצרך להן שעה ויסמכו עליהן" ע"כ, ולזאת כווננו חכמז"ל באמרם (עירובין מו ע"א) כדי הוא ר' אליעזר לסמוך עליו בשעת הדחק, וא"כ מכש"כ הכא שרוב הראשונים הקילו ופסקו דלא כהרמב"ם, וחכמים שקדו על תקנת בנות ישראל.

ועל יסוד זה בנה הגאון ר' דוד זינצהיים זצ"ל (בעהמח"ס יד דוד, שהיה אחד מגדולי התורה בדורו והיה ראש "הסנהדרין" בצרפת שנוסד מטעם נפוליון לפתור שאלות שונות בחיים הדתיים בישראל וביחוסו לעמים) את היתרו בתשובה אחת הנדפסה בשו"ת בית נפתלי להגאון ר' נפתלי שווארץ זצ"ל (פאקש תרנ"ט) סי' מה, במי שיש לו אח שנעלם מקומו איה, אם יש להתנות בשעת קדושין שאם יעדר בלא ז"ק שיהיו הקדושין בטלין כמו שפסק רמ"א גבי מומר באע"ז סי' קנז סעי' ד, דאין לחוש לבעילת זנות, מטעם דהוי כמו פלגש דשריא לדעת רוב פוסקים, והחליט הגאון הנ"ל הלכה למעשה דגם בנאבד האח יכול לקדש בתנאי ולא חיישינן לבעילת זנות ושרי מה"ט, וזהו דעת מהרד"ך, דדוקא היכא שהיתה דעתו מתחילה לשם אישות גמורה ולא לשם פלגש, בכי האי גוונא אי נמצאו הקדושין בטלים למפרע הוי בעילתו בעילת זנות, דהא דעתו היתה על הקדושין והקדושין בטלין, אבל אם מעיקרא דעתו לכך, אי יהיו הקדושין קדושין גמורים, תהי בעילתו לשם אישות, ואי לא להוי קדושין, תהוי פלגשו ומיוחדת אליו, לא הוי בעילתו בעילת זנות, יעיי"ש מלתא בטעמא.

וכתב עוד שם וז"ל: "וכן נעשה איזה פעמים מעשה במדינתנו, ובהיותי בבישא נעשה מעשה לפני בהסכמת הרב מנידרענהיים, ואני סדרתי המעשה ב"ד באח הנאבד וכן הורתי מקרוב לבחור אחד ממדינת אשכנז, אשר אחיו נעלם זה ט"ו שנים וכבר כתב לכמה מקומות ולא נודע איו, ואמרתי לו שימתין עוד חדש ימים לכתוב עוד למקום אחד אשר מצפה לשמוע ממנו, ואם לא, יתן קדושין על תנאי." ויעיי' במהר"ם שיק ח' אהע"ז סי' טז.

והנה בענין קדושין על תנאי לתקנת בנות ישראל בזה"ז כבר יצא הרב ר' יעקב משה טולידאנו בטאנגיר (מרוקו) בהירחון "אוצר החיים" תרצ"א, צד 207 והלאה בהמחאה מכמה טעמים, יעיי"ש, וכתב בסוף דבריו: "לדעתי התקנה היותר נכונה כעת היא: לשוב אל היתר הפלגש, שנהגו בה אבותינו בימי השופטים והמלכים,"¹⁴ והראה לדעת השו"ת תעלומת לב ח"ג סי' לב, שכתב אופן דמותר גם להרמב"ם, יעיי"ש מ"ש בטוב טעם ודעת. ומה יענה הרב קליין לדברים האלה, האם יצא לערר בחרי אף גם על הרב הזה ועל בעל תשובת תעלומת לב? הרב קליין נ"י מחלף פלגש בקדשה וזונה, ואינו מחלק בין אשת איש שזנתה לשומרת יבם, ובאמת הם גדולי הראשונים שמחלקים בכך והנני להעתיק את דבריהם.

(א) הראשון בקדש בעל הלכות גדולות (הוצאת הילדעסהיימר, צד 288):

"ואמר רב המנונא שומרת יבם שזינתה אסורה ליבמה, ואמרי במערבא לית הלכתא כרב המנונא אלא שריא ליבמה, דתנן הסריס שחלץ ליבמתו לא פסלה, בא עליה פסלה, טעם דבא עליה פסלה דהא קא משתמש באשת איש, הא בעלוה אחרים לא פסלוה, והא קא קשיא מתניתין, אמן שלא שטיתי שומרת יבם וכנוסה, אמרי ההיא ר' עקיבה היא, דאמר אין קדושין תופסין בחייבי לאוין ולית

¹⁴ ראה גם את תשובתו המקיפה אשר בשו"ת ים הגדול סי' עה.

הלכתא כותיה אלא שומרת יבם שזנתה מותרת ליבם, אלמא פנויה היא, דהא אמרינן לית הלכתא כר' אליעזר דאמר פנוי הבא על הפנויה שלא לשם אישות עשאה זונה, "ע"כ.

(ב) והשני בדומה לו ה"ה רב אחאי גאון בשאלתות פ' אחרי סוף שאילתא צה שמסיים דבריו בזה"ל:

ואמרי במערבא לית הילכתא כרב המנונא אלא שריא ליבמה, אלמא כפנויה דמיא ותפסי בה קדושין, ואי אזלא לעלמא אין הולד ממזר, ומתניתין ר' עקיבא היא, ואגן סבירא לן כרבנן וכו' וכן הלכתא,

ויעיין בשאלת שלום שם סי' קד. וידוע מה שכתבו בעלי התוספות והראשונים שכל דברי בה"ג והשאלתות הם דברי קבלה ויש לדקדק בדבריהם.

(ג) וחוט המשולש לא במהרה ינתק הוא העד השלישי בעל ספר וזהיר (הוא מר חפץ אלוף, בן דורו של רב האי גאון) בפ' אחרי (צד 156) וז"ל שם:

"ושומרת יבם שזנתה, אעפ"י שיבם שלה כהן הוא, מותרת לו. אין אנו אומרים עליה שהיא כאשת איש ואסורה שכשם שאשת כהן שזינתה נאסרה עליו, אף יבמה זאת שהיא שומרת יבם לכהן וזינתה תהא אסורה לו, אלא פנויה היא ומותרת לו. עליו נאמר ואמרה האשה אמן אמן, שנינו על מה אומרת אמן, אמן על האלה אמן על השבועה, אמן מאיש זה אמן מאיש אחר, אמן שלא שטיתי ארוסה ונשואה, שומרת יבם ונכוסה, ואמר רב המנונא שומרת יבם שזנתה אסורה ליבמה, ואמרי במערבא אין הלכה כרב המנונא אלא מותרת ליבמה, ושנינו הסריס שחולץ ליבמתו לא פסלה, בא עליה פסלה, והקשו חכמים בדבר זה, משום שבא עליה הוא פסלה, הא בעלוה אחרים לא פסלוה, א"כ משנה זו אמן שלא שטיתי שומרת יבם ונכוסה שוברת על זו, ותירצו חכמים משנה זו שומרת יבם ונכוסה ר' עקיבא שאמר אין קדושין תופסין בחייבי לאוין, ואין הלכה כמותו אלא שומרת יבם שזינתה מותרת ליבמה, לפי שפנויה היא, ואין כלכה כר"א שאמר פנוי הבא על הפנויה שלא לשם אישות עשאה זונה ופסלה מן הכהונה, אלא כשרה לכהונה.

ויעיין בענפי יהודה להרב ישראל מאיר פריימן זצ"ל, שם אות ח.

הרי לפנינו גדולי הראשונים והאחרונים אנשי שם דקאי בשיטתו של הרב מעליכיאָר נ"י. כמובן לא באתי בזה לפסוק דינא הכי, והרני רק כתלמיד הדין לפני רבותיו ושואל שאלת תם: אם אנשים יראים ושלמים המדקדקים במצוות וכל כוונתם לשם שמים, כבעל הבית הנזכר והרב מעליכיאָר נ"י הידוע לרב ארטאדאקסי, שהיו רוצים להשיב דבר על דברי הרב הנאורי ושוקדים לתקנת בנות ישראל ומציעים לפני גדולי הדור לשוב אל היתר הפלגש כדי להתיר ע"י זה בנות ישראל מכבלי העגון וכדי לא תצאנה בנות ישראל לתרבות רעה, אם יש רשות לרב, יהיה מי שיהיה, לדון אותם בפומבי, לאנשים המגלים פנים בתורה שלא כהלכה ולומר עליהם בפרהסי' שהם עמי הארצים, מינים ואפקורסים ולהלבין פניהם ברבים, וידוע מה שאמרו חכמז"ל על המלבין פני חברו ברבים. על שאלתי זאת אשחר פני הדר"ג נ"י להשיבני דבר, האם האמת והצדק עם הרב קליין נ"י להכות באגרוף על אנשים שאינם מסכימים לדעתו.

והגני בזה ברגשי כבוד המצפה לתשובתו הרמה זעירא דמן חבריא - חיים לויער

כאמור, תשובתו של הגר"ח"ע בה הוא מפריך את ההצעה הנ"ל ונימוקיה עמה נדפסה בשו"ת אחיעזר, חלק ג סי' כג, משם תדרשנו.